

Hvem er vi?

ESSAY: Filosofi er en selvrefleksiv disiplin som bidrar til å artikulere ting vi mennesker vet om oss selv og hverandre, forut for enhver erfaringsvitenskap.

Av Truls Wyller

Hva er et menneske? Det er mennesker som stiller dette spørsmålet om *seg selv*, så det har en *refleksiv* karakter, og svaret vil være en form for selvinnsikt. Dermed har det også praktiske konsekvenser, fordi nye begreper om hvem vi er, fører til nye måter å leve på.

En tillitsvalgt i fagbevegelsen handler for eksempel i lys av sine forestillinger om en god «tillitsvalgt». En moderne statsborger handler i lys av sine forestillinger om en «statsborger». Og mener vi at vi som mennesker er «fornuftsvesener» eller «politiske vesener», vil vi omgås hverandre annerledes enn om vi så på oss selv som en straffende guds lydige undersåtter.

Spørsmålet om menneskets natur har altså en praktisk og refleksiv side som gjør at det vel så mye hører hjemme i filosofien som i naturvitenskapene. Hvor aktuell denne problemstillingen er, ser vi i debattene om forskjellen på mennesker og dyr, som med jevne mellomrom dukker opp i avisenes spalter. Mange støtter seg på hva biologi og nevrofysiologi kan fortelle oss om saken, men jeg er overbevist om at man aldri vil få tak på menneskets særskilte natur uten filosofi forstått som en selvrefleksiv disiplin.

Med det forutsetter jeg en klar, prinsipiell skillelinje mellom filosofi og realvitenskapelig objektkunnskap. Den første som trakk den, var nok Sokrates (d. 399 f. Kr.), og la oss i lys av hans liv og lære se nærmere på hva det kan bety å forstå menneskekunnskap som refleksiv selvkunnskap.¹

Refleksiv og ikke-refleksiv kunnskap

Kjenn deg selv! sa Sokrates. For uten selvkunnskap vet du i grunnen ingen ting om det som betyr noe her i verden; om hvordan du bør leve ditt liv – alene og i samkvem med andre mennesker. Men hva slags selvkunnskap er det snakk om, og hvordan kan vi oppnå den?

Det finnes det ingen enkle svar på, men Sokrates var i hvert fall ikke opptatt av den typen selvkunnskap vi kan ha om vår egen fot når vi observerer den: «Foten min er skitten». Siden det er min fot, er det riktignok noe jeg vet om meg selv. Men slik kunnskap sier ikke noe om hvordan jeg bør leve for å ta meg selv alvorlig som menneske. Det Sokrates var ute etter, var en *spesifikt refleksiv* selvkunnskap, som når fornuften i oss gransker sin egen aktivitet.

La meg prøve å klargjøre forskjellen på refleksiv selvkunnskap og ikke-refleksiv objekt-kunnskap gjennom et abstrakt, men enkelt, lite logisk poeng.

Du er på en forelesning i logikk og lærer om forskjellen på gyldige og ugyldige slutninger. «Hvis A, så B. B, altså A» er ikke gyldig, sier foreleseren, som illustrerer med et eksempel: Hvis det regner, blir gatene våte («Hvis A, så B»). Men selv om gatene er våte («B»), er det ikke nødvendigvis tilfellet at det regner («A»). Gatene kan jo være våte av andre grunner. Så slutningen er ikke gyldig.

Du lytter til dette, og nikker samtykkende: «Ja, slik er det, det er i grunnen ganske opplagt. »

Les også: [Fagfilosofisk selvrefleksjon](#)

Men tenk om du var på en forelesning om molekyler observert i mikroskop eller stjernetåker observert i teleskop. Da ville du ikke føle deg kompetent til å vurdere foreleserens ord, i hvert fall ikke uten videre undersøkelser av fakta. Hvordan kan du likevel umiddelbart ta stilling til logikkforeleserens eksempler, og vite at hun har rett?

Vel, *jeg kan tenke*, svarer du kanskje – og et bedre svar skal man faktisk lete lenge etter. For du vet det ikke ved å rette deg etter en målestokk utenfor din egen tenkning, og skjønner du at du tenker feil, lar du din egen fornuft korrigere seg selv.

I lys av dette kan vi forstå hvorfor Sokrates' foretrukne metode ikke var forelesninger om observerte data, men snarere *dialogen*, med vedvarende, gjensidige utfordringer til selvbesinnelse: Vi må bruke vår egen fornuft for å innse hva som er rasjonelt, og vi må bruke vår egen moralske sans for å innse etiske sannheter. I begge tilfeller er det snakk om en aktiv, refleksiv kunnskap som vi aldri kan erverve oss uten å «gjøre jobben» med å innse den selv.

Intersubjektiv praksis

Fornuftsinnsett er altså *refleksiv og praktisk*, ikke deskriptiv og teoretisk. Den gjelder ikke ting vi *ser*, liksom en slags mentale objekter vi observerer i vårt eget sinn, men noe vi *gjør*, når vi utøver den aktivitet det er å tenke. Og tankeaktiviteten er en del av livene våre, til forskjell fra tingene i den levende organismens omverden. Glemmer vi det og studerer i stedet tenkningen som en ting blant ting, blander vi sammen livet og livets gjenstander. Da blir det også umulig å svare på *hva et menneske er* som et fornuftsvesen med opplevde tanker og følelser.

Vi må jo spørre oss hvordan vi i det hele tatt kan vite at ikke bare vi selv, men også andre mennesker er bevisste vesener, og som den tyske filosofen [Gottfried Wilhelm Leibniz](#) (1646–1716) i sin tid pekte på: I en menneskehjerne observerer vi en masse nerveceller, men vi ser ingen «bevissthet». I det sokratiske perspektivet skyldes det at også kunnskapen om andre menneskers bevissthet er refleksiv og praktisk – bare ikke på en egosentrisk, men på en genuint intersubjektiv måte.

En *sinnfilosofi* som ikke tar inn over seg det, vil aldri oppdage noen bevisste tanker; verken i molekyler, celler eller nevrale forbindelser. For *tanker er noe man kan ta stilling til, og vi kan ikke ta stilling til en serie objekter utenfor vår menneskelige livspraksis.*²

Tenk på hvordan vi oppfatter andre menneskers handlinger i lys av alle de abstrakte institusjonene, rollene, reglene og begrepene som deres liv er vevet inn i (så som «tillitsvalgt» og «statsborger»). Vi gjør det ikke uavhengig av vår egen handlingsevne. Derfor er det snakk om en type praktisk, ikke teoretisk eller deskriptiv kunnskap. Som et menneskelig mikro-kosmos kan sjakk illustrere dette.

En far skal lære sin sønn dette spillet og peker på en av brikkene: «Det er løperen, og den beveger seg på skrå i alle retninger». «Nei det gjør den ikke, » protesterer sønnen, «jeg ser jo at den står helt stille. » «Jada, fortsetter faren, men det er ikke noe du skal se, det er noe du skal gjøre. Det du må forstå, er hvordan du selv kan bevege den.» Først når vi forstår det, kan vi også vurdere en motspillers trekk som mer eller mindre rasjonelle.

Men kan denne kunnskapen være refleksiv, slik den jo må være dersom Sokrates har rett i at enhver rasjonell stillingtaken er tenkningens bedømmelse av sin egen aktivitet? Hvordan i all verden kan vi ha refleksiv kunnskap om andres tanker?

Vel, min motspiller tenker kanskje «Nå er det smart av meg å flytte springeren dit», og jeg tenker samtidig «Nå er det smart av deg å flytte springeren dit». Da tenker jeg, refleksivt, dine tanker, slik du kan tenke mine. Gjorde jeg ikke det, ville jeg overhodet ikke oppfatte dem som «tanker». På den måten tenker vi, refleksivt, *samme tanke*, som bidrag til en fellesmenneskelig fornuftsaktivitet.

Metafysikk som selvrefleksjon

Forfølger vi denne tankegangen ett skritt videre, kan vi reise følgende, radikale spørsmål: Hva om heller ikke empiriske fakta om ting i den ytre verden finnes uten menneskets fornuftsevne? Nettopp det hevdet [Immanuel Kant](#) (1724–1804), den vestlige tenkeren som mest konsekvent har videreført det sokratiske perspektivet på filosofi som rasjonell selvbesinnelse. Han konkluderte med at mennesket, i kraft av sin fornuft, er alle tings mål.

Kant tar utgangspunkt i noe de fleste mennesker kanskje ikke har tenkt så mye over, men som vi er vel fortrolige med, nemlig skillet mellom konkrete, foranderlige ting, og uforanderlige fakta eller sannheter om de samme tingene: Hvis jeg er frisk i dag og blir syk i morgen, betyr ikke det at det blir usant at jeg var frisk i dag. Tanken er nå at menneskets selvrefleksive praksis er en forutsetning for dette skillet, og dermed for at det i det hele tatt finnes fakta.

Ta et enkelt utsagn som «Blomsten der er en rose». Da snakker vi om en konkret blomst, som vi mener faller inn under det abstrakte eller universelle begrepet «rose». Men hvordan kan en konkret gjenstand være satt sammen med noe abstrakt, slik at resultatet blir en sannhet? Ser vi det universelle begrepet «rose» komme svevende og legge seg over blomsten, for deretter å bli festet

til den med et slags universalieklister?

Les også: [Tid for handling – og fornuft?](#)

Selvfølgelig er det ikke slik, og ifølge Kant er det å forstå et begrep å forstå en regel for å la det inngå i tanker om en hvilken som helst ting i verden, uavhengig av hva vi til enhver tid sanser. Empiriske gjenstander må vi dessuten kunne lokalisere i tid og rom. Bevisstheten om å identifisere og klassifisere ting på denne måten er imidlertid en bevissthet om å bruke sin sanse- og tenkeevne riktig, og Kant konkluderte med at empirisk faktakunnskap er en fornuftig organismes refleksive selvkunnskap.

Selv de som har problemer med å følge ham i dette, bør tenke over hvilken unik evne som kreves for å oppfatte tidløse, uforanderlige sannheter. Vi mennesker gjør det hele tiden, når vi på ulike tidspunkt forholder oss til samme sannhet eller tanke. Vi tar for eksempel stilling til ting noen har sagt i fortiden («Du sa at boligprisene ville synke, men nå ser du at du tok feil»), vi avtaler noe for framtiden («Da møtes vi foran kinoen torsdag kl. 19»), og vi prøver å regulere slik atferd i moralske og juridiske lover.³

Filosofien bidrar til å artikulere ting vi mennesker vet om oss selv og hverandre forut for enhver erfaringsvitenskap. Som vi ser, kan denne kunnskapen også omfatte sannhetsbegrepet. Tradisjonelt hører dette begrepet inn under metafysikken, til forskjell fra kunnskapsteorien. Men fra Kant og den tyske idealismen kan vi lære at også metafysikken er en form for menneskelig selvrefleksjon.⁴

Litteratur

¹ De følgende betraktninger kan gjerne leses som en videreføring av ting jeg skriver her: <http://www.salongen.no/455/>. I noen grad drar jeg også veksler på Sebastian Rödls filosofi: <http://www.salongen.no/sannhet-som-selvtenkende-tanke/>

² Mer om dette, også om følelser: <http://www.salongen.no/hvordan-forklare-en-handling/>

³ Mer om forskjellen på menneske og dyr i den forbindelse: <http://www.salongen.no/511/>

⁴ Jeg takker Michael Amundsen for nyttige tilbakemeldinger til denne teksten.